

Pärast Põhja-Eesti alistas- tamist XIII sajandil ris- tisõdijate poolt katkes rahva senine arengutee. Ki- rikliku huvides asutati valluta- tud alale koolid, kus õpetust anti ladina keeles. Haridus jäi rahvale kättesaamatuks, ainult üksikud kõige visamad, ainult üheksa eesti noormehe- d pääsesid kirikukoolidesse ning harva ka välismaa üli- koolidesse.

XVI sajandi lõpu poole elas maal juba kirjaoskajaid talu- poegi. Rakveresse ja selle ümbruse mõisatesse valgus eestlastest ja võõramaalastest käsitöölisi, kes töid linnadest kaasa kirjaoskuse ja uusi teadmisi. Rakvere ümbruses elas palju «aadlikke, maa- priisid talupoegi, kes kõik, mis tarvis oli, (Rakvere) alev- vist pidid saama.» Mõnigi maal elav meistri mees saavu- tas säärase jõukuse, et võis oma poja Tallinna või Narva saata ja hariduse abil järg- lased linnaantvõrgiks kasva- tada.

Millal Rakveres koolihari- dust andma hakati, pole täp- selt teada. Kool oli olemas frantsisklaste kloostril (1508), lugemist ja koorilaulu õpe- tati ka kirikukoolis.

Täpsemad teated kooli koh- ta pärinevad 1596. aastast. Siis plaanitati parema kooli asutamist ja koolmeisteri pal- kamist. Et Rakvere kirikus käis samuti ümbruskonna ta- lupoegi, vajati meest, kes või- muks õpetada ka eesti keeles. Sobiv kandidaat leiti Tallin- nast. Koolmeistriks võeti Georg Möller (kirjutatud ka G. Müller). Ta oli Tallinna rae kooli saanud haridust ülikoolis ja seejärel olnud linnakooli abiõpetaja. Rakve- resse tuli ta 1597. a. aastapal-

tamine ka Kadriinas. Viru- Jaagupis ehitati koolimaja valmis sama aasta suvel, aga enne seda oskas Mõdriku ümbruses juba 100 last luge- da. Simunast teatati, et «lu- geda oskavad paljud.»

Koolielu uus etapp algas pärast Põhjasõja lõppe- mist, kui 1710. aastal Eesti ala ühendati Venemaa- ga. Suur osa Virumaast oli olnud lahingute tallermaaks, mitmed kihelkondade kesku- sed (Viru-Nigula, Haljala) asetsesid suure sõjatee ääres. Pärast vaherahu allakirjuta- mist algas koolimajade üles- ehitamine. Viru-Nigulas oli 1725. aastal 40 kirjaoskajat, Väike-Maarjast teatati, et koolitöö vastu tuntakse talu- poegade seas suurt huvi ja

Rakvere ümbruse koolide kaugest minevikust

Lembit ANDRESEN,
TPedi professor

konna jaoks koolmeister ja nende abiga paranes kihel- konnas lugemisoskuse tase kiiresti. 1737. aasta talvel õp- pis Haljalas 16 poissi, koolis käisid ainult lähema ümbru- se lapsed.

Talurahvaõpetus jõudis uuele tasemele 1786. aastal. Venemaa sise- kubermangude jaoks anti välja «Venemaa rahvakoolide määrus». Aasta hiljem keh- testati kindrakuberneri all- kirjaga kooliseadus ka Eesti- ja Liivimaa jaoks. Igasse ki- helkonna keskesse tuli asu- tada **kihelkonnakool** ja iga mõisa 5 adramaa kohta küla- kool.

Mitmed külakoolid, mis va- hepeal olid seisma jäänud, alustasid uuesti tegevust, ame- tisse asus palju uusi kool- meistreid. Viru-Nigula kihel- konda asutati 1786. a. küla- koolid Kalvis, Aseris, Raud- nal, Rannakülas, Merikülas, Võrklas, Padas. Mõisakoolid pandi tööle Põlulas, Uhtnas. Kunda ümbruse lapsed hak- kasid õppima Kunda küla- koolis. (Kui 1870. aastal hak- kas tööle tsemendivabrik, käi- sid seal õppimas ka tööliste lapsed. Külakool ühendati vabrikukooliga 1920. aastal.) Malla mõisa lastele asutati 1789. a. kolm külakooli. Uht- nas algas koolitöö 1785., Nee- rutis, 1786. aastal. Koole lei- dus mujalgi. 1787. aastal oli Haljalas kihelkonnakool ja üks külakool, Kadriinas ki- helkonnakool ja 5 külakooli, Rakvere kihelkonnas 3 küla- kooli, Simunas 11 külakooli ja Viru-Nigulas koguni 21 külakooli.

gaga 12 tündrit vilja, üks siga, üks härg ja üks taaler raha iga õpilase pealt. On teada, et G. Möller õpetas Rakveres veel 1600. aasta veebruaris.

Talurahva lugemaõpetamisega hakati riigi surve tegelema XVII sajandi keskpaiku. Alustati koguduste kontrollimist ja aabitsate levitamist kogu Põhja-Eestis. 1638. a. kirjutatud Rakvere visitatsiooniprotokoll lõppes märkusega, kus koolmeister pidi iga lapse lugemaõpetamise eest saama neli riigitaalrit. 1642. aastal hakati nõudma igasse kihelkonda lugemiskusega kõstri ametissepalkamist ja tema kaudu ABC-raamatute kasutuselevõtmist.

Haljala ja Viru-Nigula ümbruses alustati lugemise õpetamist juba 1643. aastal. Tõelisele rahvakoolile pandi Haljalas alus 1687. aasta sügisel, kuigi sinna saabus Tartu seminaris väljaõppe saanud koolmeister. Esimesel talvel õppis koolis 18 poissi. XVII sajandi lõpul ehitati koolimajad juba mitmele poole. Viru-Nigulas rajati koolimaja ümbruskonna talumeeste abiga. Lapsi õpetas Jürgen Bläs. Koolmeistril oli oma maja, aga puudus koolimaa. Õpetamise tasuna maksti iga ratsatalu eest 2 tündrit vilja. 1698. a. kurdeti, et talvel oli laste kooliskäimine näljahäda tõttu väheseks jäänud. Rakveres õpetas 1698. aastal koolmeister Johannes Justinus Heinoldi lapsi lugema uues majas, ta oli seda ühtejärge teinud 18 aastat. 1698. aastal lõpetati koolimaja ehi-

paljud vanemad võtavad pas- torilt aabitsaid, et oma lapsi kodus lugema õpetada.

1727. a. õppis Väike-Maarja koolis 16 poissi, kogu kihelkonnas oskas lugeda 100 talupoega. Rakvere kihelkonnas (maal) leidis samal ajal 20 kirjaoskajat, kõstri juures õppis 6 poissi. Simunas ja Kadriinas koolimaju veel polnud. Simuna kihelkonnas oskas lugeda 60 last. XVIII sajandi keskel töötasid regulaarselt koolid Haljalas ja Viru-Nigulas, peagi avati koolid Rakveres ja Väike-Maarjas.

Kõige järjekindlamalt hoolditseti kooliõpetuse eest Haljalas. 1729. aasta suvel ehitati koolimaja üles kirikumõisa maale. Järgmise aasta jaanuaris teatati, et kool alustas tegevust siis, kui majale aknad ette pandud ja ahi üles loatud. Juba varem oli koolmeistrikandidaadiks välja valitud Zacharias Freywald. Ta õppis kirjutamise ja lugemise selgeks Kullamaa kihelkonnakoolis. 1730. aasta talvel anti talle lisateadmisi kirikumõisas. Kool alustas tööd uue koolmeistriga ilmselt 1731. aastal. Koolmeistri ülalpidamiseks pidi iga talupoeg andma adramaa pealt aastas vaka vilja ja koorma puid. Koolitosa valgustus võeti kirikumaksude arvelt, talve kohta nähti ette 3 leisikat lambarasva küünalde jaoks. 1733. aastal oli Haljala kihelkonna talumaade suurusseks 44,25 adramaad ning Z. Freywald sai aastapalgaks 22,5 vakka rukkeid ja 22,5 vakka otra (1 tallinna vakk = 44.31). Haljala koolis valmistati ette iga mõisakogu-

Sajandi viimaseks aasta- kümneks kujunes kindel õpetamise kord. Kõik lapsed 7—17 eluaastani jaotati kolme gruppi: tähtede õppijad, veerijad ja raamatute lugejad. Vanuselt vastavalt 8—10, 10—13, 14 ja vanemad. Edasijõudmist kontrollis kohalik pastor nn. loetamistel. Kümneaastaselt pidi nooruk katsele minema, siis otustati, kes võis kodus edasi õppida, kes pidi kooli minema. Selleks ajaks oli koolide jaoks ehitatud juba kambritega, ahju ja akendega maju. Näiteks Simuna 11 külakoolist olid kuuel «suitsuta ja akendega koolitoad». Rakvere kihelkonnas olid kõik kolm kooli akende ja ahjuja majades. Umbes samasugused õppimisvõimalused olid mujalgi.

Seal, kus kihelkonnakoolide kõrvale asutati küla- ja mõisakooli, hakkasid koolis käima ka tüdrukud.

Siitpeale algas murrang kooliõpetuses. Kui varem andsid lugemisoskust edasi mehed, siis sajandi lõput jääb koolkool emade hoolde.

Lugemisoskuse levimine põhjustas muudatusi kooliõpetuses. Kui varem kujutas koolkool lastele lugemist lõputute veerimistega aabitsa katekismusest, siis sajandi lõpukümnenditel hakkas kooliõpetus saama teist sisu tarbekirjanduse näol — kujunes välja uus lugemise vorm, nn. ettelugemine. Koju toodud poollimaliku ja praktilise sisuga raamatute lugemisest-kuulamisest võttis sageli osa kogu pere. Lastelugemissundust saatis siitpeale ka lugemishuvi. Raamatuid pärast ei tarvitsenud linna laadale sõita, selle tõi kätte rändkaupmees. Algas koduse tarbekirjanduse soetamine.